

تاریخ نگاران امامیه

و روش ها و گونه های تاریخ نگاری آنها

از قرن اول تا هجرت قمری

منصوره بخشی

شناسنامه پژوهشی

عنوان پژوهش: تاریخ نگاران امامیه و روش ها و گونه های تاریخ نگاری آنها

معاونت پژوهشی جامعه الزهراء علیها السلام، گروه علمی پژوهشی تاریخ و سیره

پژوهشگر: منصوره بخشی

ناظر علمی: دکتر نعمت الله صفری فروشانی

دانشیار جامعه المصطفی صلی الله علیه و آله العالمیه

موضوع اصلی: تاریخ نگاران امامیه

تاریخ نگاران امامیه و روش ها و گونه های تاریخ نگاری آنها از قرن اول تا هفتم هجری

- مؤلف: منصوره بخشی
- تهیه: معاونت پژوهشی جامعه الزهراء (ع)
- ناشر: انتشارات جامعه الزهراء (ع)
- صفحه‌آرا: رمضانعلی قربانی
- چاپ اول: پاییز ۱۳۹۳
- شمارگان: ۲۰۰۰ نسخه
- قیمت: ۲۹۰۰۰ تومان

همه حقوق برای ناشر محفوظ است.

نشانی: قم - انتشارات جامعه الزهراء (ع)

تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۲۲۳۶ - ۰۲۵-۳۲۹۲۵۱۱۰ دورنگار: ۰۲۵

سرشناسه:	بخشی، منصوره ۱۳۴۸ -
عنوان و پدیدآور:	تاریخ نگاران امامیه و روش ها و گونه های تاریخ نگاری آنها از قرن اول تا هفتم هجری
مشخصات نشر:	ه. ق/ منصوره بخشی: تهیه معاونت پژوهشی جامعه الزهراء (ع)
مشخصات ظاهری:	قم: جامعه الزهراء (ع)، ۱۳۹۳
شابک:	۷۲۷ صفحه
وضعیت فهرست نویسی:	۲۹۰۰۰۰ ریال
یادداشت:	۹۷۸-۹۶۴-۲۷۲۴-۷۵-۸
موضوع:	فیبا
موضوع:	کتابنامه: به صورت زیر نویس
موضوع:	شیعه - تاریخ نویسی - قرن ۱ - ۷ ق.
موضوع:	تاریخ نویسان شیعه - قرن ۱ - ۷ ق - سرگذشتنامه
موضوع:	تاریخ نویسان شیعه - قرن ۱ - ۷ ق - کتابشناسی
موضوع:	تاریخ نویسی اسلامی - قرن ۱ - ۷ ق - سرگذشتنامه و کتابشناسی
شناسه افزوده (شخص):	منصوره بخشی
شناسه افزوده (سازمان):	جامعه الزهراء (ع)، معاونت پژوهشی
رده بندی کنگره:	۱۳۹۳ ت ۳ ب ۶۵ / DS۳۵
رده بندی دیویی:	۹۰۷/۲۰۱۷۶۷۱
شماره کتابشناسی ملی:	۳۶۶۴۵۳۵

فهرست مطالب

۲۹	سخنی با خواننده
۳۱	مقدمه

فصل اول: مباحث مقدماتی

۴۹	مروری بر تدوین تاریخ‌نگاری
۵۷	ملاک‌گزینش تاریخ‌نگاران امامیه
۵۷	۱. احتجاج بر حق ولایت و امامت بلافضل حضرت علی علیه السلام پس از پیامبر صلی الله علیه و آله
۵۷	۲. القاب
۵۹	۳. کتاب نجاشی
۶۰	۴. آثار
۶۰	۵. وابستگی شهری یا منطقه‌ای
۶۴	۶. اصحاب و خواص ائمه علیهم السلام
۶۴	۷. دفن در مشاهد ائمه علیهم السلام
۶۵	ملاک‌گزینش کتب تاریخی
۶۵	مفهوم شناسی

فصل دوم: تاریخ‌نگاران امامیه از قرن اول تا هفتم ه. ق

۷۷	تاریخ‌نگاران امامیه در قرن اول ه. ق
۷۷	۱. عبدالله بن عباس بن عبدالمطلب (ق. ۶۸ ه. ق)
۸۱	۲. سلیم بن قیس هلالی (حدود ۷۶ ه. ق)
۹۵	۳. زید بن وهب جُهَنی (بعد از ۸۳ ه. ق)
۹۸	۴. اُضَیغ بن ثبانه حَظَلی مجاشعی
۱۰۳	۵. سلمان فارسی
۱۰۹	۶. عبیدالله بن ابی رافع
۱۱۲	۷. عقیل بن ابی طالب
۱۱۸	بررسی و تحلیل آماری
۱۲۰	تاریخ‌نگاران امامیه در قرن دوم ه. ق
۱۲۰	۱. جابر بن یزید جعفی (ق. ۱۲۸ ه. ق)
۱۲۷	۲. ابان بن تغلب (ق. ۱۴۱ ه. ق)
۱۳۱	۳. لوطن بن یحیی، ابو مخنف (ق. ۱۵۷ ه. ق)
۱۴۷	۴. محمد بن مبشر، خُبَیْش (ق. ۱۵۸ ه. ق)
۱۳۷	۵. عبدالله بن حماد انصاری (ق. ۱۸۳ ه. ق)
۱۵۱	۶. عبدالرحمن بن کثیر هاشمی (ق. ۱۸۶ ه. ق)
۱۵۲	۷. ابان بن عثمان احمر بجلی
۱۵۷	۸. عبدالله بن ابراهیم علوی
۱۵۸	۹. عبدالله بن میمون قَدّاح
۱۶۶	۱۰. غیاث بن ابراهیم تمیمی
۱۷۰	۱۱. محمد بن علی بن نعمان احوّل
۱۷۳	۱۲. مِسْمَع بن عبدالملک
۱۷۵	۱۳. مصبَح بن هَلَقام عَجَلی

۱۷۶	۱۴. هشام بن حکم شیبانی
۱۸۱	بررسی و تحلیل آماری
۱۸۳	تاریخ نگاران امامیه در قرن سوم ه. ق
۱۸۳	۱. هشام بن محمد کلبی (۲۰۴ ه. ق)
۱۹۱	۲. یونس بن عبدالرحمن (۲۰۸ ه. ق)
۱۹۲	۳. نصر بن مزاحم مقرئ (۲۱۲ ه. ق)
۱۹۴	۴. محمد بن ابی عمیر (۲۱۷ ه. ق)
۱۹۵	۵. عباس بن هشام ناشری (۲۲۰ ه. ق)
۱۹۶	۶. حسن بن علی بن فضال تیملی (۲۲۴ ه. ق)
۱۹۸	۷. حسن بن محبوب سواد (۲۲۴ ه. ق)
۱۹۹	۸. محمد بن سلمة یشکری (۲۳۰ ه. ق)
۲۰۰	۹. عبدالسلام بن صالح هروی (۲۳۶ ه. ق)
۲۰۳	۱۰- ۱۱. حسن و حسین بن سعید بن مهران اهوازی (حدود ۲۴۰ تا ۲۵۰ ه. ق)
۲۰۴	۱۲. علی بن مهزیار اهوازی (بعد از ۲۵۴ ه. ق)
۲۰۶	۱۳. احمد بن ابراهیم بن حمدون ندیم (حدود ۲۵۵ ه. ق)
۲۰۷	۱۴. عبدالله بن مهزم، ابوهفان عبدی (۲۵۷ ه. ق)
۲۰۸	۱۵. خبیش بن مبشر (حدود ۲۵۸ ه. ق)
۲۰۹	۱۶. محمد بن علی بن حمزة (زنده در ۲۶۰ ه. ق)
۲۱۰	۱۷. حسین بن ابی الفنائم (۲۶۰ ه. ق)
۲۱۱	۱۸. ابراهیم بن سلیمان نهمی (حدود ۲۷۰ ه. ق)
۲۱۲	۱۹. احمد بن محمد بن خالد برقی (۲۷۴ یا ۲۸۰ ه. ق)
۲۱۴	۲۰. احمد بن علی بن محمد عقیقی (۲۸۰ ه. ق)
۲۱۵	۲۱. محمد بن احمد بن یحیی اشعری (حدود ۲۸۰ ه. ق)
۲۱۶	۲۲. عیسی بن مهران مستعطف (بعد از ۲۸۰ ه. ق)
۲۱۷	۲۳. ابراهیم بن محمد ثقفی (۲۸۳ ه. ق)

۱۰. تاریخ‌نگاران امامیه و روش‌ها و گونه‌های تاریخ‌نگاری آنها از قرن اول تا هفتم ه. ق.

۲۲۱. عبدالرحمن مروزی (۵۲۸۳ ه. ق).....
۲۲۲. محمد بن حسن صفار (۵۲۹۰ ه. ق).....
۲۲۳. احمد بن واضح یعقوبی (حدود ۵۲۹۲ ه. ق).....
۲۲۵. عبید بن کنیز کوفی (۵۲۹۴ ه. ق).....
۲۲۶. محمد بن زکریا غلابی (۵۲۹۸ ه. ق).....
۲۲۷. جعفر بن احمد اودی (حدود ۵۳۰۰ ه. ق).....
۲۲۸. محمد بن حمن محاربی (حدود ۵۳۰۰ ه. ق).....
۲۲۸. ابراهیم بن اسحاق احمري نهاوندی.....
۲۲۹. احمد بن حسین بن سعید اهوازی.....
۲۳۱. احمد بن داود بن سعید فزاری.....
۲۳۲. احمد بن محمد بن ابی الجهم عدوی.....
۲۳۳. اسد بن معلی بن اسد عقی.....
۲۳۳. بکر بن احمد اشج.....
۲۳۴. نبیت بن محمد عسکری.....
۲۳۵. حسن بن خرزاد قمی.....
۲۳۵. حسن بن موسی خشاب.....
۲۳۶. حسین بن احمد سلامی.....
۲۳۷. حسین بن الفرج ابی قتاده بغدادی.....
۲۳۸. زید بن علی بن الحسین ذی الدمعة.....
۲۳۸. سلمه بن خطاب براوستانی.....
۲۳۹. عبدالله بن ابی خالد.....
۲۴۰. عبدالله بن حسین قطربلی.....
۲۴۱. علی بن حکم.....
۲۴۲. محمد بن اورمة قمی.....
۲۴۳. محمد بن خالد برقی.....

۲۴۴	۴۹. محمد بن عبدالله کرخی
۲۴۶	۵۰. هارون کاتب
۲۴۷	بررسی و تحلیل آماری
۲۴۸	تاریخ نگاران امامیه در قرن چهارم ه. ق.
۲۴۸	۱. علی بن ابراهیم قمی (حدود ۳۰۰ ه. ق.)
۲۵۰	۲. سعد بن عبدالله اشعری (۳۰۱ ه. ق.)
۲۵۱	۳. حسن بن علی اطروش (۳۰۴ ه. ق.)
۲۵۳	۴. جعفر بن محمد علوی (۳۰۸ ه. ق.)
۲۵۴	۵. حسن بن موسی نوبختی (۳۱۰ ه. ق.)
۲۵۶	۶. محمد بن جریر بن رستم طبری آملی (۳۱۰ ه. ق.)
۲۵۷	۷. اسماعیل بن علی بن اسحاق نوبختی (۳۱۱ ه. ق.)
۲۵۸	۸. احمد بن عبیدالله بن عمار ثقفی (۳۱۴ ه. ق.)
۲۶۰	۹. محمد بن مسعود عیاشی (۳۲۰ ه. ق.)
۲۶۲	۱۰. محمد بن بحر رهنی (۳۲۲ ه. ق.)
۲۶۶	۱۱. محمد بن علی شلمغانی معروف به عزاقری (۳۲۳ ه. ق.)
۲۶۸	۱۲. محمد بن احمد بن ابی تلج (۳۲۵ ه. ق.)
۲۶۹	۱۳. محمد بن یعقوب کلینی (۳۲۹ ه. ق.)
۲۷۱	۱۴. محمد بن عبدوس جهشیاری (۳۳۱ ه. ق.)
۲۷۱	۱۵. عبدالعزیز بن یحیی جلودی (۳۳۲ ه. ق.)
۲۷۷	۱۶. محمد بن همام اسکافی (۳۳۶ ه. ق.)
۲۷۸	۱۷. محمد بن ولید قمی (۳۴۳ ه. ق.)
۲۷۹	۱۸. محمد بن بکران رازی (بعد از ۳۴۵ ه. ق.)
۲۸۰	۱۹. احمد بن محمد بن عمار کوفی (۳۴۶ ه. ق.)
۲۸۱	۲۰. علی بن محمد بن زبیر (۳۴۸ ه. ق.)
۲۸۱	۲۱. احمد بن دؤل قمی (۳۵۰ ه. ق.)

۲۲. احمد بن ابراهیم بن معلی، عقی (بعد از ۳۵۰ ه. ق) ۲۸۲
۲۳. علی بن حاتم قزوینی (زنده در ۳۵۰ ه. ق) ۲۸۴
۲۴. اسماعیل بن علی بن رزین (۳۵۲ ه. ق) ۲۸۴
۲۵. محمد بن احمد بن قضاة (زنده در ۳۵۲ ه. ق) ۲۸۵
۲۶. احمد بن محمد بن جعفر صولی (زنده در ۳۵۳ ه. ق) ۲۸۶
۲۷. محمد بن عمر، ابوبکر جعابی (۳۵۵ ه. ق) ۲۸۷
۲۸. حسن بن علی قمی (زنده در ۳۵۷ ه. ق) ۲۸۹
۲۹. حسن بن حمزه طبری (۳۵۸ ه. ق) ۲۸۹
۳۰. حسن بن محمد بن یحیی بن اخی طاهر (۳۵۸ ه. ق) ۲۹۱
۳۱. حسین بن حمدان خصمی (۳۵۸ ه. ق) ۲۹۲
۳۲. محمد بن حسین عمید بن محمد (۳۶۱ ه. ق) ۲۹۷
۳۳. مظفر بن محمد بلخی (۳۶۷ ه. ق) ۲۹۷
۳۴. احمد بن محمد بن سلیمان زُراری (۳۶۸ ه. ق) ۲۹۸
۳۵. جعفر بن محمد بن قولویه (۳۶۸ ه. ق) ۳۰۰
۳۶. محمد بن احمد بن داود (۳۶۸ ه. ق) ۳۰۱
۳۷. محمد بن جعفر همدانی (۳۷۱ ه. ق) ۳۰۲
۳۸. علی بن محمد عدوی شمشاطی (بعد از ۳۷۷ ه. ق) ۳۰۳
۳۹. علی بن حسین اشعری (زنده در ۳۷۸ ه. ق) ۳۰۵
۴۰. ابو عبدالله حسنی (قبل از ۳۸۰ ه. ق) ۳۰۶
۴۱. محمد بن احمد بن جنید اسکافی (۳۸۱ ه. ق) ۳۰۷
۴۲. محمد بن علی بن حسین صدوق (۳۸۱ ه. ق) ۳۰۸
۴۳. محمد بن وهبان دبیلی آزدی (۳۸۵ ه. ق) ۳۱۴
۴۴. محمد بن علی بن ملهوس علوی موسوی (۳۹۹ ه. ق) ۳۱۵
۴۵. علی بن فسانجس (قبل از ۴۰۰ ه. ق) ۳۱۶
۴۶. حسین بن موسی، ابرش علوی (۴۰۰ ه. ق) ۳۱۷

۳۱۸	۴۷. احمد بن اسماعیل بن سمکه
۳۱۹	۴۸. احمد بن محمد عاصمی
۳۲۰	۴۹. جعفر بن احمد علوی برقی
۳۲۱	۵۰. جعفر بن علی قمی
۳۲۲	۵۱. جعفر بن محمد بن مالک کوفی
۳۲۳	۵۲. حسن بن عبدالله طالبی
۳۲۴	۵۳. حسن بن محمد قمی شیپانی
۳۲۶	۵۴. حسین بن احمد بن ابان قمی
۳۲۶	۵۵. حسین بن جعفر بن حسین نسابة
۳۲۷	۵۶. حسین بن قاسم کوفی
۳۲۸	۵۷. حسین بن شاذویه صفار
۳۲۹	۵۸. حسین بن علی بن سفیان بزوفری
۳۳۰	۵۹. حسین بن محمد بن علی ازدی
۳۳۱	۶۰. حمزة بن قاسم علوی
۳۳۲	۶۱. صالح بن محمد صرامی
۳۳۳	۶۲. طاهر غلام ابی الجیش
۳۳۳	۶۳. عبدالرشید استرآبادی
۳۳۴	۶۴. عبدالله بن محمد بلوی
۳۳۵	۶۵. علی بن ابراهیم علوی
۳۳۶	۶۶. علی بن احمد عقیقی
۳۳۸	۶۷. علی بن بلال مهلبی
۳۳۹	۶۸. علی بن محمد غنیمه
۳۴۰	۶۹. محمد بن ابراهیم اسدی
۳۴۰	۷۰. محمد بن ابراهیم اعرج
۳۴۱	۷۱. محمد بن عباس بزاز

- ۳۴۱..... ۷۲. محمد بن عبدالله حمیری
- ۳۴۲..... ۷۳. محمد بن عبدالله بن مملک اصبهانی
- ۳۴۳..... ۷۴. محمد بن علی، ابن مُعیه
- ۳۴۴..... ۷۵. محمد بن علی دهقان
- ۳۴۵..... ۷۶. محمد بن عمر بن عبدالعزیز کشی
- ۳۴۷..... ۷۷. محمد بن نعمه الله، ابوالمعالی علوی
- ۳۴۸..... ۷۸. محمد بن یحیی عطار
- ۳۴۹..... ۷۹. منذر بن محمد قابوسی
- ۳۵۰..... ۸۰. موسی بن عیسی
- ۳۵۱..... ۸۱. یحیی بن زکریا نرماشیری
- ۳۵۲..... بررسی و تحلیل آماری
- ۳۵۴..... تاریخ‌نگاران امامیه در قرن پنجم ه.ق
- ۳۵۴..... ۱. احمد بن محمد بن عبیدالله جوهری (۴۰۱ ه.ق)
- ۳۵۵..... ۲. محمد بن جعفر نجار (۴۰۲ ه.ق)
- ۳۵۷..... ۳. حسن بن محمد بن نجار (۴۰۲ ه.ق)
- ۳۵۸..... ۴. محمد بن حسین، شریف رضی (۴۰۶ ه.ق)
- ۳۶۱..... ۵. حسین بن عبیدالله غضائری (۴۱۱ ه.ق)
- ۳۶۳..... ۶. محمد بن محمد بن نعمان عُکبری معروف به شیخ مفید (۴۱۳ ه.ق)
- ۳۶۷..... ۷. محمد بن احمد بن شاذان (حدود ۴۱۵ ه.ق)
- ۳۶۸..... ۸. حسین بن علی، وزیر مغربی (۴۱۸ ه.ق)
- ۳۷۰..... ۹. محمد بن عبدالله مسیحی (۴۲۰ ه.ق)
- ۳۷۳..... ۱۰. احمد بن محمد بن یعقوب مسکویه (۴۲۱ ه.ق)
- ۳۷۶..... ۱۱. حسین بن محمد مرعشی (۴۲۱ ه.ق)
- ۳۷۶..... ۱۲. حسین بن محمد بن جعفر خالغ (۴۲۲ ه.ق)
- ۳۷۸..... ۱۳. احمد بن عبدون بزاز (۴۲۳ ه.ق)

۳۷۹	۱۴. منصور رازی آبی (۴۳۲. ه. ق.)
۳۸۱	۱۵. عبیدالله بن عبدالله سدآبادی (زنده در ۴۳۳. ه. ق.)
۳۸۱	۱۶. محمد عبیدلی اعرجی (۴۳۵. ه. ق.)
۳۸۳	۱۷. علی بن حسین مرتضی (۴۳۶. ه. ق.)
۳۸۵	۱۸. اسماعیل بن علی سمان (۴۴۳. ه. ق.)
۳۸۷	۱۹. علی بن محمد شجری (بعد از ۴۴۳. ه. ق.)
۳۸۹	۲۰. محمد بن علی شجری (۴۴۵. ه. ق.)
۳۹۰	۲۱. محمد بن علی کراجکی (۴۴۶. ه. ق.)
۳۹۲	۲۲. حسین بن محمد قاسم، ابن طباطبا (۴۴۹. ه. ق.)
۳۹۳	۲۳. احمد بن محمد بن طرخان (قبل از ۴۵۰. ه. ق.)
۳۹۴	۲۴. احمد بن علی نجاشی (۴۵۰. ه. ق.)
۳۹۶	۲۵. محمد بن حسن طوسی (۴۶۰. ه. ق.)
۳۹۹	۲۶. ابراهیم بن ناصر علوی (زنده در ۴۶۱. ه. ق.)
۴۰۰	۲۷. محمد بن حسن جعفری (۴۶۳. ه. ق.)
۴۰۱	۲۸. محمد بن محسن تفلیسی (بعد از ۴۸۷. ه. ق.)
۴۰۱	۲۹. احمد بن ابراهیم بن ابی رافع صیمری
۴۰۳	۳۰. احمد بن حسین بن عبیدالله غضائری
۴۰۵	۳۱. اسحاق بن حسن بن محمد بغدادی
۴۰۵	۳۲. اسماعیل بن حسن بن محمد حسینی
۴۰۶	۳۳. بدران بن ابی الفتح علوی
۴۰۷	۳۴. حسین بن خزیمه
۴۰۸	۳۵. حسین بن عبد الوقاب
۴۱۱	۳۶. حسین بن محمد بن حلوانی
۴۱۳	۳۷. ذوالمناقب حسنی رازی
۴۱۳	۳۸. عبد الرحمن بن احمد مفید

۳۹. عبیدالله بن موسی علوی ۴۱۵
۴۰. عثمان بن حاتم تغلیبی ۴۱۶
۴۱. علی بن هبة الله ابن رائقه موصلی ۴۱۷
۴۲. لیث بن سعد اسدی ۴۱۸
۴۳. محسن بن حسین نیشابوری ۴۱۸
۴۴. محمد بن احمد نعیمی ۴۱۹
۴۵. محمد بن علی بن صوفی عمری ۴۲۰
۴۶. محمد بن ابی قره قنانی ۴۲۱
۴۷. محمد بن احمد خزاعی، مفید ۴۲۲
۴۸. موسی بن حسن ابن نویخت ۴۲۳
۴۹. ناصر بن رضا علوی ۴۲۴
۵۰. هبة الله احمد بن محمد کاتب ۴۲۴
- بررسی و تحلیل آماری ۴۲۶
- تاریخ‌نگاران امامیه در قرن ششم ه. ق ۴۲۸
۱. محمد بن حسن بن قتال نیشابوری فارسی (۵۰۸ ه. ق) ۴۲۸
۲. حسن بن حسین بن بابویه قمی (زنده در ۵۱۰ ه. ق) ۴۳۱
۳. اسد بن علی غسانی (۵۳۴ ه. ق) ۴۳۲
۴. هبة الله شجری (۵۴۲ ه. ق) ۴۳۲
۵. فضل بن حسن طبرسی (۵۴۸ ه. ق) ۴۳۴
۶. محمد بن علی نیشابوری (۵۴۹ ه. ق) ۴۳۷
۷. احمد بن محمد اشعری (حدود ۵۵۰ ه. ق) ۴۳۸
۸. محمد بن علی تنوخی (۵۵۶ ه. ق) ۴۳۹
۹. عبدالجلیل قزوینی (زنده در ۵۵۶ ه. ق) ۴۴۱
۱۰. احمد بن علی بن ابی طالب طبرسی (حدود ۵۶۰ ه. ق) ۴۴۲
۱۱. سعید بن هبة الله راوندی (۵۷۳ ه. ق) ۴۴۳

۴۴۷	۱۲. اسامة بن منقذ (۵۸۴ هـ. ق.)
۴۴۸	۱۳. علی بن عبیدالله، متتجب الدین (زنده در ۵۸۵ هـ. ق.)
۴۵۰	۱۴. محمد بن علی بن شهر آشوب (۵۸۸ هـ. ق.)
۴۵۳	۱۵. حسن بن محمد جوانی (۵۸۸ هـ. ق.)
۴۵۳	۱۶. علی بن شرفه واسطی (زنده در ۵۹۳ هـ. ق.)
۴۵۴	۱۷. عبدالحمید بن عبدالله، جلال الدین (۵۹۷ هـ. ق.)
۴۵۵	۱۸. حسن بن فقیه
۴۵۶	۱۹. حسن بن طاهر قائنی
۴۵۶	۲۰. حسین بن محمد بلخی سمسار
۴۵۷	۲۱. حیدر بن اسامة خطیب
۴۵۸	۲۲. زید بن اسحاق جعفری
۴۵۹	۲۳. علی بن حسن بن مظهر
۴۵۹	۲۴. علی بن حسین خازن
۴۶۰	۲۵. محمد بن قاسم طوسی
۴۶۰	۲۶. محمد بن امیرکآ جعفری
۴۶۱	۲۷. محمد بن محمد بن عبیدالله
۴۶۱	۲۸. محمد بن محمد بن مانکدیم حسینی
۴۶۲	۲۹. وهسودان دیلمی
۴۶۳	بررسی و تحلیل آماری
۴۶۵	تاریخ نگاران امامیه در قرن هفتم هـ. ق.
۴۶۵	۱. عبدالله بن جعفر دوریستی (بعد از ۶۰۰ هـ. ق.)
۴۶۶	۲. راشد بحرانی (۶۰۵ هـ. ق.)
۴۶۷	۳. حسن بن محمد بن حسن حمدانی (۶۰۸ هـ. ق.)
۴۶۸	۴. اشرف بن اعز حلبی (۶۱۰ هـ. ق.)
۴۶۹	۵. عبدالحمید بن فخر بن معد (۶۱۹ هـ. ق.)

۶. یحیی بن حمیة نجار غسانی معروف به ابن ابی طی (۶۳۰ ه.ق) ۴۷۰
۷. اسعد بن عبدالقاهر اصفهانی (۶۳۵ یا ۶۴۰ ه.ق) ۴۷۲
۸. فتح بن علی بنداری (۶۴۳ ه.ق) ۴۷۵
۹. محمد بن عبدالسمیع بن کلبون (۶۴۳ ه.ق) ۴۷۶
۱۰. علی بن محمد دفترخوان المعالی (۶۵۵ ه.ق) ۴۷۷
۱۱. محمد بن عبدالله ابن ابار قضاعی (۶۵۸ ه.ق) ۴۷۸
۱۲. علی بن موسی بن طاووس (۶۶۴ ه.ق) ۴۸۰
۱۳. یوسف بن سیف الدولة (۶۷۰ ه.ق) ۴۸۳
۱۴. علی بن محمد تاج الدین (۶۷۲ ه.ق) ۴۸۴
۱۵. خواجه نصیر الدین طوسی (۶۷۲ ه.ق) ۴۸۴
۱۶. احمد بن موسی بن طاووس حلبی (۶۷۳ ه.ق) ۴۸۶
۱۷. احمد بن مهتّا عبیدلی (۶۷۵ ه.ق) ۴۸۸
۱۸. یحیی جزّار (۶۷۹ ه.ق) ۴۸۹
۱۹. جعفر ابن نما حلبی (۶۸۰ ه.ق) ۴۹۰
۲۰. بهاء الدین محمد بن حسن آملی معروف به ابن اسفندیار (م. ۶۸۱ ه.ق) ۴۹۱
۲۱. علی بن عیسی اربلی (۶۹۲ ه.ق) ۴۹۵
۲۲. سید عبدالکریم بن طاووس (۶۹۳ ه.ق) ۵۰۰
۲۳. احمد بن محمد بن زهرة حلبی (۶۹۵ ه.ق) ۵۰۱
۲۴. ابوطالب علوی ۵۰۲
۲۵. اسماعیل بن حسین اطروش، مروزی ۵۰۳
۲۶. ترجم بن علی نسابه ۵۰۵
۲۷. جمال الدین بن مهتّا علوی ۵۰۶
۲۸. حسین بن جبیر ۵۰۶
۲۹. سهل بن عبدالله علوی ۵۰۷

۵۰۸	۳۰. عبدالعظیم بطحانی حسنی
۵۰۸	۳۱. عمادالدین طبری
۵۱۳	۳۲. یحیی بن حسن بن بطریق
۵۱۵	۳۳. یوسف بن حاتم شامی
۵۱۷	بررسی و تحلیل آماری

فصل سوم: روش‌ها و گونه‌های تاریخ‌نگاری امامیه در قرون اول تا هفتم ه. ق

۵۱۹	روش‌های تاریخ‌نگاری امامیه
۵۱۹	۱. روش روایی
۵۲۵	۲. روش ترکیبی
۵۲۶	۳. روش تحلیلی
۵۲۸	گونه‌های تاریخ‌نگاری امامیه
۵۲۸	۱-۳. سیره و مغازی، تاریخ پیامبر ﷺ و تاریخ اهل بیت علیهم السلام
۵۵۱	۴. نسب‌نگاری
۵۶۱	۵. تاریخ عمومی
۵۷۰	۶. تاریخ دودمانی و تک‌نگاری
۵۸۸	۷. وزارت و دیوانسالاری
۵۹۲	۸. جغرافیای تاریخی
۵۹۷	۹. تاریخ محلی
۶۰۴	۱۰. فتوح
۶۰۹	۱۱. رجال و طبقات
۶۱۹	۱۲. فرق و مذاهب
۶۲۳	۱۳. مقتل‌نگاری
۶۳۱	۱۴. فتن و حروب

۱۵. مناقب‌نگاری ۶۳۸
۱۶. مثالب‌نگاری ۶۴۹
۱۷. اوائل‌نگاری ۶۵۶

پیوست‌ها

- پیوست (۱): سیرنگارش گونه‌ها و کتب تاریخی و تاریخ‌نگاران امامیه از قرن اول تا هفتم ه. ق.
برحسب نمودار ۶۶۳
- پیوست (۲): تاریخ‌نگاران ۶۶۷
- فهرست منابع ۶۸۵
- کتاب‌ها ۶۸۵
- مقالات ۷۲۳

سخنی با خواننده

قرآن خود گرچه کتابی تاریخی به شمار نمی‌رود و رسالتش واگویی وقایع گذشته و انعکاس آنها نیست ولی به تاریخ اهمیت بسیاری داده است. افزون بر این امر که نام برخی سوره‌ها به حوادث تاریخی نظر دارد، قرآن ما را به مطالعه تاریخ و سرگذشت پیشینیان و به عبرت‌گیری از آنها فراخوانده و بین مقاطع مهمی از تاریخ بشری را گزارش کرده است. آشنائی با تاریخ تجربیات گذشتگان را در اختیار ما می‌گذارد. چنان‌که امام علی علیه السلام خطاب به فرزند خویش امام حسن علیه السلام بر این نکته تأکید کرده است. أَيْ بُنَيَّ إِنِّي وَإِنْ لَمْ أَكُنْ عُمَرُو عُمَرَ مَنْ كَانَ قَبْلِي فَقَدْ نَظَرْتُ فِي أَعْمَالِهِمْ وَفَكَرْتُ فِي أَخْبَارِهِمْ وَسِرْتُ فِي آثَارِهِمْ حَتَّى عُدْتُ كَأَحَدِهِمْ بَلْ كَأَنِّي بِمَا أَنْتَهَى إِلَيَّ مِنْ أُمُورِهِمْ قَدْ عُمَرْتُ مَعَ أَوَّلِهِمْ إِلَى آخِرِهِمْ؛ فرزندم! من هر چند عمر پیشینیان را یک‌جا نداشته‌ام، ولی در اعمال آنها نظر افکندم، در اخبارشان اندیشه نمودم، و در آثارشان به سیر و سیاحت پرداختم، آن‌چنان‌که گویی هم‌چون یکی از آنها شدم، بلکه گویی من به‌خاطر آنچه از تجربیات تاریخ آنان دریافته‌ام با اولین و آخرین آنها عمر کرده‌ام!^۱

با این بیان تاریخ یکی از منابع مهم شناخت و وسیله‌ای برای کسب تجربه است که آشنایی با آن می‌تواند راه‌گشای افراد و جوامع بشری باشد. اهمیت تاریخ و ثبت وقایع و رویدادهای تاریخی بسیاری از پیروان نحله‌ها و فرقه‌های مختلف اعتقادی، سیاسی، اجتماعی و... و نیز ارباب ثروت و قدرت را بر آن داشت تا خود کمر همت به گزارش تاریخ ببندند و تاریخ را به سود خود گزارش کنند یا به طریقی در نگارش آن تأثیرگذار

باشند. هر چند در دیگر سو در هر عصر و مکانی علاقه‌مندان به انتقال واقعیت‌ها و وجدان‌های بیداری وجود داشته‌اند که حوادث را به دور از هرگونه تحریفی به آیندگان منتقل کرده‌اند. اینجاست که باید با آشنائی کامل با روش‌ها و گونه‌های تاریخ‌نگاری و با فهم دقیق معیارها و ملاک‌های صحت و سقم گزارش‌های تاریخی با بررسی روشمند گزارش‌ها حقیقت و واقعیت را از غیر آن بازشناخت و گذشته را چراغ راه آینده قرار داد. در این راستا اولین گام برای پژوهشگر تاریخ آشنائی با کتب و رساله‌های تاریخی است که در دوره‌های مختلف عمر جامعه بشری نگاشته شده است. بدیهی است همه کتب و رساله‌های تاریخی لزوماً توسط کسانی که ما امروزه آنها را مورخ و تاریخ‌دان می‌نامیم نوشته نشده‌اند. فراوانند کسانی که با دغدغه‌های متعدد و متفاوتی به ثبت برخی وقایع عصر خویش همت گماشته و در آثارشان یک یا چند کتاب تاریخی نیز می‌توان مشاهده کرد، هر چند اصطلاحاً مورخ و تاریخ‌دان به آنان اطلاق نمی‌شود.

کتاب پیش رو نوشته پژوهشگر ارجمند سرکار خانم منصوره بخشی عضو گروه علمی پژوهشی تاریخ و سیره معاونت پژوهشی جامعه الزهراء (ع) با این هدف نگاشته شده است که تاریخ‌نگاران امامیه را تا قرن هفتم هجری معرفی و تا حد امکان اطلاعاتی را در باره آثار تاریخی ایشان در اختیار خوانندگان عزیز قرار دهد. نویسنده در این اثر کوشیده است با تتبع بسیار این مهم را به انجام رسانده و در پایان هر قرن به تحلیل آماری انواع مختلف تاریخ‌نگاری در آن پرداخته و شیوه‌ها و انواع تاریخ‌نگاری تاریخ‌نگاران آن قرن را مورد اشاره قرار دهد. ضمن سپاس فراوان از همت و تلاش ایشان در ساماندهی این تحقیق، از استاد ارجمند جناب آقای دکتر نعمت‌الله صفری فروشانی نیز به دلیل راهنمایی‌های ارزشمند و نظارت علمی این اثر سپاسگزارم. توفیق روزافزون این عزیزان را از خداوند متعال خواستارم.

علیرضا اسعدی

معاون پژوهشی جامعه الزهراء (ع)

شهریور ماه ۱۳۹۳